

6.5.2021

EOAK/1997/2020

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Maija Saksin

Esittelijä: Esittelijäneuvos Tapio Rätty

HENKILÖNKATSASTUS JA ESINEIDEN HALTUUNOTTO LASTENSUOJELULAITOKSESSA

1 KANTELU

Kantelija arvosteli sijaishuoltopaikkansa menettelyä rajoitustoimenpiteiden toteuttamisessa. Kantelija kertoi, että hänelle oli tehty perusteetomasti henkilönkatsastuksia. Kantelija arvosteli myös laitoksessa tehtyä haltuunottopäätöstä.

2 SELVITYS

Kantelija sijoittajakunta Tampereen kaupunki antoi kirjoituksen johdosta lausunnon. Lausuntoon oli liitetty kantelijan sijaishuoltopaikan Konkari-kodin (myöhemmin laitos) selvitys. Nämä selvitykset ovat tämän päätöksen liitteenä. Lisäksi selvityksessä oli kantelijaa koskevat rajoituspäätökset sekä laitoksessa laaditut päivittäismerkinnät ja lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän kantelijaa koskevat merkinnät.

3 RATKAISU

3.1. Rajoitustoimenpiteet lastensuojelulaissa

Olen tässä ratkaisussani kiinnittänyt erityisesti huomiota lastensuojelulaitoksen päätöksentekovelvollisuuteen sekä sen velvollisuuteen perustella päätöksensä riittävästi vielä siten, että päätöksistä tulee ilmetä millä edellytyksillä rajoituspäätös on purettavissa tai lievennettävissä.

Totean rajoitustoimenpiteiden käytöstä ja edellytyksistä sekä laitoksen velvollisuuksista yleisesti ensin seuraavaa.

Lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden keskeisenä tavoitteena on pyrkiä turvaamaan huostaanoton tarkoituksen toteutuminen ja samalla lapsen itsensä tai toisen henkilön suojaaminen. Rajoitustoimenpiteiden tulee olla aina lapsen edun mukaisia.

Rajoitustoimenpiteitä käytettäessä joudutaan aina välttämättömissä määrin puuttamaan joihinkin perustuslain turvaamiin lapselle kuuluviin perusoikeuksiin. Näitä ovat muun muassa lapsen oikeus henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen, yksityiselämän ja perhe-elämän suojaan, sananvapauteen ja omaisuuden suojaan sekä lapsen sivistykselliset oikeudet.

Lastensuojelulain tarkoittamia rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää vain laissa säädettyjen edellytysten täytyessä ja vain kustakin rajoitustoimenpidettä koskevasta pykälästä ilmenevään, siinä hyväksytyyn tarkoitukseen ja vain siinä määrin, kuin se on sijaishuollon tarkoituksen toteutumisen kannalta välttämätöntä.

Käytettävissä olevista toimenpiteistä on valittava lapsen itsemääräämisoikeutta tai muuta perusoikeutta kulloinkin vähiten rajoittava toimenpide. Mikäli lievemmät toimenpiteet ovat asiassa riittäviä, rajoitustoimenpiteeseen ei saa ryhtyä lainkaan. Rajoitustoimenpiteiden on siis oltava järkevissä ja kohtuullisessa suhteessa niiden käytölle asetettuun tavoitteeseen nähden. Rajoitustoimenpide on lopetettava tai sitä on lievennettävä välittömästi sen käytön tarpeen muuttuessa tai lakatessa.

Lapsella on sijaishuollon aikana oikeus saada hänen tarpeittensa mukaista sijaishuoltoa. Tähän sijaishuollon järjestämisvelvollisuuteen kuuluu osaltaan myös lapsen suojeleminen esimerkiksi hänen omalta vahingolliselta käyttäytymiseltään. Kun lastensuojelulaitokselle kuuluu velvollisuus huolehtia sijoitetun lapsen päivittäisestä hoidosta, sisältyy tähän huolehtimisvelvollisuuteen myös velvollisuus osana sijaishuoltoa turvautua laissa säädettyihin edellytyksiin rajoitustoimenpiteisiin silloin, kun lasta ei voida auttaa lievemmillä keinoilla.

Rajoitustoimenpiteitä käytettäessä on aina varmistettava lapsen oikeusturvan toteutuminen. Oikeusturvaan kuuluu asianmukainen päätöksenteko rajoitustoimenpiteistä, niihin liittyvä lapsen mielipiteen selvittäminen ja lapsen kuuleminen, rajoitustoimenpiteiden kirjaamisvelvollisuus ja oikeussuojakeinojen selvittäminen lapselle.

3.2 Henkilönkatsastuksen suorittaminen

Henkilönkatsastuksesta ja sen toimeenpanosta säädetään lastensuojelulain 66 a §:ssä. Mainitun pykälän 1 momentin mukaan, jos on perusteltua syytä epäillä, että lapsi on käyttänyt lastensuojelulain 65 §:n 1 momentissa tarkoitettuja aineita (päihdyttävät aineet), häneen saadaan kohdistaa henkilönkatsastus, joka voi käsittää puhalluskokeen suorittamisen tai veri-, hius-, virtsa- tai sylkinäytteen ottamisen.

Saamani selvityksen mukaan kantelijalle tehtiin kolme henkilönkatsastusta tammi-helmikuun aikana. Henkilönkatsastukset olivat tuloksiltaan kaikki kaikilta osin negatiivisia.

Ensimmäisessä 13.1.2020 tehdyssä henkilönkatsastuspäätöksessä on perusteena todettu, että ”ollut kotilomalla kavereidensa kanssa ulkona ilman aikuisen valvontaa. [Kantelijalla] on ollut aiempaa huumausaineiden käyttöä.” Henkilönkatsastusta koskevassa päätöksessä 26.1.2020 päätöstä oli perusteltu seuraavasti: ”[Kantelijalla] ollut päihteidenkäyttöä ja valvotut lomat, lomien jälkeen pikaseula tehdään varmistaaksemme päihteettömyys, johon [kantelija] on sitoutunut.” Helmikuussa 23.2.2020 tehtyä päätöstä on perusteltu samalla tavoin kuin helmikuun lopussa tehtyä rajoituspäätöstä.

Laitoksen antaman selvityksen mukaan laitoksessa ei oteta huume-seuloja säännöllisesti kotilomien jälkeen. Kantelijan huume-seulat on otettu sellaisina päivinä, jolloin kantelijan käytöksessä on havaittu olevan tavanomaisesta poikkeavaa. Edelleen selvityksen mukaan kantelijan asiakassuunnitelmanneuvotteluissa on sovittu kantelijasta otettavista satunnaisista huume-seuloista kantelijan vahvan päihdetaustan vuoksi.

Laitos on selvityksessään katsonut, että ”huume-seuloista tehdyt kirjalliset henkilönkatsastus- ja rajoituspäätökset ovat sisällöltään hyvin vajaita ja osittain jopa perusteettomia.”

Selvityksessä on vielä todettu, että kantelijan rajoituspäätöksen kirjauksessa havaittiin selkeitä puutteita ja sen johdosta laitoksessa käytiin välittömästi läpi kaikki vuonna 2020 tehdyt rajoituspäätökset. Myös näissä muissa päätöksissä havaittiin selvityksen mukaan puutteita.

Edelleen selvityksen mukaan laitoksessa hoito- ja kasvatustyöhön osallistuville henkilöille on annettu huhtikuussa 2020 ohjeistusta rajoituspäätösten kirjaamisesta sekä syksylle sovittu erityinen koulutuspäivä lastensuojelulain mukaisista rajoituksista ja asiakirjojen kirjaamisesta.

Tampereen kaupungin lastensuojelun lausunnossa on todettu, että ”päivittäiskirjausten mukaan 26.1.2020 ja 23.2.2020 kantelija oli käyttäytynyt tavallisuudesta poikkeavasti, mikä oli johtanut seulojen ottamiseen. Päivittäiskirjauksista 13.1.2020 ei lausunnon mukaan ”ilmene mitään seulan ottamisen perustetta.” Edelleen lausunnon mukaan asiakassuunnitelmanneuvottelussa ei ole sovittu satunnaisten seulojen ottamisesta.

Totean saamani selvityksen perusteella seuraavaa.

Lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden käyttäminen tarkoittaa lapsen perustuslaissa ja ihmisoikeussopimuksessa turvattujen perus- ja ihmisoikeuksien rajoittamista. Rajoitustoimenpiteillä puututaan muun muassa lapsen henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen.

Henkilönkatsastusta koskevan säännöksen keskeisenä tavoitteena on päihteiden, erityisesti huumeiden käytön varhainen tunnistaminen ja sen mahdollistaminen, että lapsen henkeä, terveyttä tai turvallisuutta vaarantavan päihteiden käyttöön voidaan tilanteen pahenemisen estämiseksi puuttua. Henkilönkatsastusta koskevan säännöksen, (kuten muidenkin rajoitustoimenpiteiden) yhtenä tarkoituksena on siis lapsen suojeleminen ja lapsen auttaminen sillä tavoin, että lapselle voidaan järjestää tarkoituksenmukaista, riittävää ja oikea-aikaista hoitoa ja huolenpitoa.

Henkilönkatsastuksen suorittamisen edellytyksenä on, että laitoksella on perusteltua syytä epäillä, että lapsi on käyttänyt lastensuojelulain 65 §:n 1 momentissa tarkoitettuja päihdyttäviä aineita. Tällaista lain tarkoittamaa perusteltua syytä ei ainakaan kantelijaa koskevista päätöksistä ilmene.

Korostan tässä yhteydessä vielä, että henkilönkatsastusta tai muita-kaan rajoitustoimenpiteitä ei voida suorittaa ja toimeenpanna sen perusteella, mitä mahdollisesti asiakassuunnitelmassa on sovittu tai mitä esimerkiksi sosiaalityöntekijät tai vanhemmat ovat edellyttäneet. Kun kysymys on lapsen perusoikeuksiin puuttumisesta, on päätökset aina perusteltava siten kuin lastensuojelulaissa nimenomaisesti edellytetään. Päätöksentekijä vastaa aina siitä, että rajoitustoimenpiteiden käyttämiseen on lainmukaiset perusteet. Vastuu asianmukaisten perustelujen esittämisestä kuuluu siis yksin päätöksentekijälle.

Tampereen kaupungin lastensuojelun lausunnon ja laitoksen antaman selvityksen mukaan henkilöntarkastusta koskevat päätökset on puutteellisesti perusteltu. Laitos on selvityksessään lisäksi ilmoittanut, että se on ryhtynyt sellaisiin korjaaviin toimenpiteisiin, joilla jatkossa voidaan välttää kyseiset virheet päätöksenteossa ja päätöksentekoon liittyvissä kirjauksissa. Tämän takia kirjoitus tältä osin ei anna aihetta puoleltani muuhun kuin, että kiinnitän laitoksen vakavaa huomiota edellä päätösten perusteluvollisuudesta sanottuun.

Huomioni kiinnittyi myös henkilönkatsastusta koskevissa päätöksissä oleviin kirjauksiin päätöksen toimeenpanon osalta.

Henkilönkatsastusta koskevan säännöksen 4 momentin mukaan henkilönkatsastuksen suorittavan ja siinä läsnä olevan henkilön on oltava lapsen kanssa samaa sukupuolta, jollei kyseessä ole terveydenhuollon ammattihenkilö. Katsastuksen suorittava ja siinä läsnä oleva henkilö saavat kuitenkin olla eri sukupuolta kuin lapsi, jos toimenpiteen suorittaminen välittömästi on välttämätöntä lapsen tai toisen henkilön turvallisuuden varmistamiseksi.

Kantelijalle tehdyistä henkilönkatsastusta koskevista päätöksistä ilmenee, että rajoitustoimenpiteen toteuttamiseen on osallistunut kantelijan kanssa eri sukupuolta olevat henkilöt. Päätöksissä ei ole mitenkään perusteltu, miksi henkilönkatsastukset on toimeenpantu edellä todetulla tavalla. Päätöksistä tai asiakirjamerkinnöistä ei ilmene asian mahdollinen kiireellisyys tai miksi henkilönkatsastuksen toteuttaminen edellä kuvatulla tavalla on ollut välttämätöntä.

Totean, että henkilökohtaisen koskemattomuuden ja yksityiselämän suoja edellyttää, että tarkastuksen suorittaa samaa sukupuolta oleva henkilö ja tästä poikkeaminen tulee olla mahdollisimman rajoitettua. Henkilönkatsastus on aina tehtävä suurta hienovaraisuutta noudattaen ja lapsen fyysisistä koskemattomuutta, sukupuoli-identiteettiä, ihmisarvoa ja yksityisyyttä kunnioittaen.

Mikäli henkilönkatsastuksen suorittaa säännöksessä tarkoitettussa erityisestä syystä lapsen kanssa eri sukupuolta oleva henkilö, tulee tämä menettely kirjaamisen yhteydessä erikseen mainita ja perustella.

Kiinnitän laitoksen huomiota myös edellä sanottuun.

3.3 Kantelijan tietokoneen haltuunotto öiseen aikaan

Kantelija on kertonut, että hänen tietokoneensa otettiin laitoksen haltuun ja päätös haltuunotosta tehtiin tosiasiaissa myöhemmin kuin haltuunotto oli toteutettu.

Aineiden ja esineiden haltuunotosta säädetään lastensuojelulain 65 §:ssä. Mainitun pykälän 3 momentin mukaan laitoksen haltuun saadaan ottaa lapsella olevat lapsen omat tai toisten lasten sijaishuollon järjestämistä tai laitoksen yleistä järjestystä todennäköisesti vakavasti haittaavat aineet ja esineet.

Tampereen kaupungin lastensuojelun lausunnon mukaan kantelijalta otettiin tietokoneen näyttö pois 23.1.2020 alkaen. Asiasta ei keskusteltu kantelijan huoltajien tai sosiaalityöntekijän kanssa. Myöskään asiakassuunnitelmanneuvottelussa 26.2.2020 ei tullut esille lausunnon mukaan näytön haltuunottoa. Lausunnon mukaan haltuunotosta tehtiin myöhemmin kirjallinen päätös kuitenkin vasta 19.3.2020. Edelleen lausunnon mukaan sosiaalityöntekijä oli keskustellut laitoksen kanssa haltuunotosta ja sosiaalityöntekijälle oli jäänyt käsitys, että kyseessä oli yksittäistä iltaa koskeva haltuunottopäätös. Rajoituspäätös toimitettiin laitoksen sosiaalityöntekijälle vasta 6.5.2020.

Edelleen lausunnon mukaan ”kantelijan tietokoneen näytön haltuunotosta ei ole tehty asianmukaisia kirjallisia päätöksiä, eikä päätöksessä ole riittävästi perusteltu rajoittamisen tarvetta.” Lausunnossa on vielä todettu, että rajoituksen asettaminen toistaiseksi ei ole mahdollista eikä päivittäiskirjausten pohjalta ole myöskään tehty arviota tai suunnitelmaa siitä, koska rajoittamisen lopettaminen olisi ollut kantelijan edun mukaista.

Lausunnon mukaan kantelija oli kertonut sosiaalityöntekijälle toukokuussa 2020, että näytön ottaminen (haltuunotto) yöksi pois jatkuu edelleen. Kantelijan sosiaalityöntekijä oli lausunnon mukaan ollut yhteydessä laitokseen ja tässä yhteydessä oli sovittu, ettei kantelijalta enää oteta näyttöä pois yöksi.

Laitoksen antaman selvityksen mukaan kantelijan näyttö oli otettu iltaisin pois yhteisellä sopimuksella helmikuusta 2020 alkaen. Päätös tehtiin 19.3.2020 sen johdosta, että näyttö jouduttiin ottamaan kantelijan huoneesta vastoin hänen tahtoaan.

Laitoksen selvityksen mukaan haltuunottopäätös tehtiin sen johdosta, että kantelijan yöuni häiriintyi tietokoneen käytön johdosta.

Saamani selvityksen johdosta totean seuraavaa.

Pidän sinänsä mahdollisena, että tietokone tai esimerkiksi puhelin saattaa olla sellainen lain 65 §:n 3 momentissa tarkoitettu esine, joka saattaa vaarantaa kantelijan sijaishuollon järjestämisen säännöksessä tarkoitettulla tavalla. Lähtökohtaisesti sijaishuoltoa antavan yksikön on pyrittävä keskustelemaan lapsen kanssa ja mahdollisimman pitkään välttämään rajoituspäätöksen tekemistä. Näin nähdäkseni ainakin tammikuussa 2020 oli kantelijan ja laitoksen välillä toimittu.

Kun kuitenkin kantelijaa kiellettiin käyttämästä tietokonettaan jokaisena yönä ilman, että olisi arvioitu tällaisen kasvatuksellisen keinon tarkoituksenmukaisuutta on kysymys tosiasiallisesti ollut sellaisesta kantelijan omaisuuteen liittyvästä rajoituksesta, josta olisi pitänyt tehdä päätös aikaisemmin kuin vasta maaliskuussa 2020.

Haltuunottoa koskevassa päätöksessä on todettu, että kantelijalta otetaan yöksi toistuvasti pois tietokoneen näyttö huoneesta. Perusteluina toimenpiteelle on päätökseen kirjattu ”vuorokausirytmien palauttaminen”.

Päätös tältä osin on puutteellisesti perusteltu eikä siitä ilmene, miksi kantelijan sijaishuollon järjestämisen kannalta tietokoneen haltuunotto on ollut välttämätöntä.

Totean tässä yhteydessä, että haltuunottoa koskeva päätös tulee olla paitsi perusteltu myös ajallisesti rajattu.

Tällaisia päätöksentekoon liittyviä kantelijan oikeusturvan toteutumiseen ja sen huomioimiseen liittyviä seikkoja ei minulle toimitetusta haltuunottopäätöksestä ilmennyt.

Kiinnitän laitoksen huomiota edellä sanottuun.

3.4 Sijaishuollon valvonta

Sijaishuollon valvonta kuuluu lapsen huostaanottaneelle toimielimelle. Sijaishuollon valvontaan kuuluu myös sen arviointi, minkälaisia rajoitustoimenpiteitä sijoituspaikassa käytetään ja minkälaisia käytäntöjä sijoituspaikalla on.

Totean yleisesti, että mikäli sosiaalityöntekijä havaitsee, että sijaishuoltopaikassa on käytössä lainvastaisia ja lasta alistavia käytäntöjä on sosiaalityöntekijän puututtava näihin käytäntöihin heti niiden muuttamiseksi.

Sosiaalityöntekijän erityisiin tehtäviin kuuluu myös rajoitustoimenpiteiden valvonta. Rajoitustoimenpiteiden valvonnassa on erityisesti kiinnitettävä huomiota siihen, mikä on ollut rajoitustoimenpiteiden tavoite, miten laajana rajoitus on toteutettu, miten rajoitustoimenpide on tosiasiallisesti toimeenpantu ja mikä merkitys rajoituksella on kulloinkin lapsen sijaishuollon yksikölliselle järjestämiselle. Sosiaalityöntekijän tulee lisäksi arvioida niitä toimenpiteitä, joita sijaishuoltopaikka on tehnyt rajoitustoimenpiteiden välttämiseksi ja niiden vähentämiseksi.

Tampereen kaupungin lastensuojelun lausunnon mukaan haltuunottoa koskeva päätös toimitettiin sosiaalityöntekijälle vasta 6.5.2020 maaliskuuta koskevan kuukausiraportin yhteydessä. Päätöksen tiedoksi ilmoitettiin merkintöjen mukaan päätös sosiaalityöntekijälle olisi kuitenkin lähetetty 20.3.2020 postitse.

En voi enää jälkikäteen selvittää, mistä ristiriita lausunnossa esitetyn ja päätöksestä ilmenevän välillä johtuu. Tämän takia totean vielä seuraavan.

Rajoitustoimenpiteitä ei voida valvoa, mikäli lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä ei ole käytössään rajoituspäätöksiä ja niihin liittyviä kirjausmerkintöjä. Tämän takia sijoituskunnan tulee edellyttää sijoituspaikalta, että sijoitettua lasta koskevat rajoituspäätökset toimitetaan ilman aiheetonta viivästystä lapsen sosiaalityöntekijälle, jolla on tämän jälkeen mahdollisuus arvioida mihin mahdollisiin toimenpiteisiin rajoitustoimenpide antaa aiheutta.

Tällaisia tarkoittamiani toimenpiteitä voi olla, rajoituksesta riippuen, esimerkiksi rajoitustoimenpiteen jatkaminen, sen lieventäminen tai lakauttaminen.

4 TOIMENPITEET

Kiinnitän Tampereen kaupungin lastensuojelun huomiota edellä tässä päätöksessäni todettuun.

Kiinnitän Konkari-kodin vakavaa huomiota edellä kohdissa 3.2 ja 3.3 päätöksentekovelvollisuudesta ja päätöksen perusteluista sekä päätöksen täytäntöönpanosta todettuun. Tässä tarkoituksessa lähetän tästä päätöksestäni jäljennöksen Tampereen kaupungin lastensuojelulle.

Pyydän, että Tampereen kaupunki antaa tiedon tästä päätöksestäni Konkari-kodille.